

Blanca Croitor

UTILIZĂRI ARHAICE ȘI REGIONALE ALE GENITIVULUI

1. REMARCI PRELIMINARE

În acest articol, urmărim utilizarea formelor de genitiv într-un corpus de texte dialectale care ilustrează mai multe graiuri ale dacoromânei, comparativ cu limba literară și cu limba veche. Încă din perioada veche, cazurile genitiv și dativ aveau și mărci analitice, și mărci sintetice de genitiv (Stan 2016: 312 sqq.). Mărcile sintetice sunt de două categorii: desinențe speciale, întâlnite doar la feminin singular, și forme speciale de genitiv (și dativ) ale articolului definit. Mărcile analitice de genitiv prezente în româna veche sunt de mai multe tipuri: morfemul proclitic *lu(i)*, elementul funcțional *al* și prepozițiile *a*, *de*, *la*. Tot un tip de marcarea analitică avem și în grupurile nominale în care substantivul este precedat de un determinant marcat flexionar pentru genitiv (*rândul unui fecior*, DÎ.1599–600: XXV, apud Stan 2016: 322). Aceste categorii de mărci se păstrează la nivel dialectal, precum și în limba literară actuală, diferențele între registre fiind date de tipurile de substantive la care se atașează și de frecvență¹.

2. MARCAREA SINTETICĂ

Formele flexionare de genitiv se întâlnesc în tot corpusul cercetat, la diverse tipuri de substantive: comune animate și inanimate, proprii toponimice și antroponimice, la fel ca în limba standard:

- (1) a. la dispoziția **nașului** (GPF, 57)², povestea **ursului** (GPF, 63), în casa **omului** (TDMM, 56), băiatu **muierii** (AFLR, 112), imașu **oilor** (HS, 55), ca pana **corbului** (Petrovici, 4)
- b. pe fundu **căldării** (GPF, 58), fata **padurii** (TDMM, 61), la ușa **oborului** (AFLR, 122), descurcatu **setcilor** (HS, 37), Muma **Pădurii** (Petrovici, 6)
- c. Io să fiu nevasta **Petriei**. (Nom.: *Petrea*) (AFLR, 237), la fereastra **Gruii** venea (AFLR, 262), hotarăle **Petrelui** (AFLR, jud. Hunedoara, p. 183), la Podu **Cernii** (GPF, 66), pe ceptuțu **Petruchii** (AFLR, Mureș, 282)

¹ Din motive de spațiu, ne-am restrâns cercetarea la marcarea cazuală a substantivelor. Pentru cititorii interesați de marcarea cazului la alte clase lexico-gramaticale, reamintim articolul din *Limba română* al doamnei profesoare Gabriela Pană Dindelegan, despre marcarea analitică și sintetică a cazului genitiv la cardinale și cuantificatorii non-numerici, pe baza unui corpus de limbă veche (Pană Dindelegan 2013).

² Citatele din textele dialectale parcurse sunt literarizate.

3. MARCAREA ANALITICĂ

3.1. Morfemul proclitic *lui*

Utilizarea morfemului proclitic *lui* este mai extinsă în textele dialectale cercetate decât în limba literară. Morfemul *lui* (și sub forma *lu*) se întâlnește cu antroponime, cu substantivul masculin *cutare* („nume de persoană imaginar”, cf. DEX și DOOM s.v.), cu numele de luni (ex. *noiembrie*) sau cu substantivele relaționale nearticulate urmate de un posesiv conjunct (ex. *tată-său*), la fel ca în limba literară:

- (2) pă costa **lu Ionu** Carpii (TDMM, 43), pă vremea **lui Stalin** (TDMM, 124), cu Iliana **lui Nicuoră** (TDMM, 135), cu Mărcuța **lu Vibroșoi** (TDMM, 139), muierea **lui Iancu** Imbrescu (AFLR, 112)
- (3) să făcem pețitu la casa **lu cutare** (GPF, 28), sfârșātu **lui noiembrie** (TDMM, 121), pe-n luna **lui iulie** (TDBN, 35), la sfârșātu **lu octobăr** (TDBN, 37), chimieșa **lu tată-so** (AFLR, Caraș-Severin, 114), că nu era casa **lu hi-miu-aicia** (AFLR, Buzău, 520), sub brațu **lu taică-su** (DGDS II, 313, din GM)

Includem aici și substantivul *Crăciun*, utilizat cu morfemul *lui* în contexte în care este vorba de numele sărbătorii prilejuite de nașterea lui Isus. În limba literară, în astfel de contexte s-ar folosi forma flexionară de genitiv (*Crăciunului*). Utilizarea cu morfemul analitic se explică fie prin extinderea utilizării morfemului *lui* în limba non-standard, fie prin faptul că substantivul *Crăciun* este și antroponim („figură mitică închipuită ca un om bătrân, cu barbă mare albă, plin de ninsoare și foarte bun”, în DA s.v.)³:

- (4) a. În postu **lu Crăciun** pă la Sfintu Nicolae, la Săm-Micori, e Andreiu, Zăua-lupului. (AFLR, Hunedoara, 170)
- b. La douăsprezece zile năincea **lu Crăciun**, dacă nu ploaie, el e bun câmpu în anu ăsta (Petrovici, 9)

Am întâlnit morfemul proclitic *lu(i)* și cu antroponime de genul feminin, la fel ca în registrul colocvial:

- (5) Savu ia fata **lu Ileana** lu Calende (DGDS II, 167, din GM)

Spre deosebire de limba literară, întâlnim în textele dialectale morfemul *lui* (/ *lu*) înaintea unor substantive comune animate (cu referent uman), de genul masculin sau feminin, care în limba literară se folosesc la forma flexionară de genitiv (*băiatului, fetei, tânărului, gazdei, popei, vecinei*):

³ Conform DER (s.v.), *Crăciun* a însemnat la început „Pruncul Iisus”, ceea ce explică folosirea acestui cuvânt ca nume de botez și de familie, iar mai târziu personificarea sărbătorii.

- (6) tata **lu băiatu-ăla** (GPF, 27), precinii **lu fată** (GPF, 53), precinii **lu băiat** (GPF, 53), joacă... tata **lu fată** cu ea, sau mama **lu fată** (GPF, 53), în urma **lu fată** se pune mobila (GPF, 53), te poftim la nuntă din parcea **lu... tânăru** (GPF, 55), fracili **lu... tânăr** (GPF, 55), Cu murgu **lu gazda** mare / Pân orașu cel mai tare (AFLR, 220), masa **lu tata** (AFLR, 121), Cea, ursilă, oaci, lupa, / Pân la casa **lui popa!** (HS, 47), iacă că grada **lu vicina** asta era naintea căsâi miele (GPF, 13), a văzut urâciunea **lu țigan** (DGDS II, 8, din TDM II)

Tot spre deosebire de limba literară, morfemul *lui* poate fi marca de genitiv a unor substantive la numărul plural (*boi* în exemplul de mai jos):

- (7) Șî a dat în sănătatea câmpului și-n **a lu boi** și-n a lui sâmbraș prânzu-ăla. (Petrovici, 9)

Forma flexionară de genitiv și cea cu marca *lui* se pot întâlni în aceeași propoziție:

- (8) să duce la neamurile **fetii**, la neamurile **lui băiat** (GPF, 52)

Morfemul *lui* (/ *lu*) se întâlnește și la substantive inanimate, concrete, care în limba literară se folosesc cu forma flexionară de genitiv (*pomului, răsăritului* etc.)

- (9) a. la gura **lu ploscă** (GPF, 55)
 b. și-n vâru **lu pomu** ăla, a lu... ieste o prajână lungă (GPF, 56)
 c. și-n vâru **lui... a lu prăjână** iestă un măr (GPF, 56)
 d. Dzeț prăstă uni
 Vânturând la bob,
 În vâru **lui plop**;
 Paili pică și boabili s-anină. (AFLR, jud. Caraș-Severin, 124)
 e. Da și io că m-am uitat,
 Deasupra **lu răsărit** (AFLR, jud. Timiș, 159)
 f. Tot în ajunu **lu Anu nou**, flăcăii pun la un plug patru sau șasi cai. (AFLR, Constanța, 506)

Am întâlnit morfemul *lui* și înaintea pronumelui *dumneavoastră* (rar în registrul dialectal), care în limba literară s-ar folosi fără un marcator de genitiv, fie el flexionar sau analitic (de ex., *cartea dumneavoastră*):

- (10) îmi place de fata **lu dumnoastră** (GPF, 28)

Rar, morfemul proclitic *lu(i)* dublează marca flexionară de genitiv, cazul fiind astfel dublu marcat:

- (11) chicioru fratelui viu și cu **a lu mortului** în harili alea (AFLR, Ialomița, 514)

3.2. Elementul funcțional *al*

În privința lui *al* nu am remarcat deosebiri față de limba literară, în corpusul cercetat. Redăm mai jos câteva contexte:

- (12) a. ăștia **ai lui fată**... tot așa, anunță neamurile (GPF, 28)
 b. Vine timpul și-**al ăleia** de toamnă (HS, 29)
 c. pe lângă poala păurii sau **a stufului** (HS, 35)
 d. nu-i vina calului,
 nici **a potcovarului** (AFLR, 250)
 e. în trei crăci **ale bradului** (AFLR, Olt, 571)

Rar, nominalul precedat de elementul funcțional *al* nu marchează flexionar cazul genitiv, astfel încât *al* rămâne singurul marcator de caz:

- (13) Moși moașa copilu cutăruia, **al nepoată-sa**. (AFLR, Vâlcea, 597) – *vs.* *al nepoată-sii*, în limba literară

Rar, *al* se întâlnește după un substantiv articulat (spre deosebire de limba literară):

- (14) Însă **tata al băiatului** ăsta era [...] (DGDS II, 367)

3.3. Mărci prepoziționale

3.3.1. Prepoziția *de*

Am întâlnit rar prepoziția *de* în structuri cvasi-echivalente cu genitivul (în exemplul de mai jos, structura *locu die mamă* este echivalentă cu structura din limba literară *locul mamei*):

- (15) Un străin die bună samă,
 Nu țânie locu **die mamă**. (TDMM, 82)

În limba veche, construcțiile cvasi-genitivale cu *de* reprezentau un arhaism sintactic, nefiind probabil foarte frecvente în limba vorbită – v. Stan 2016: 321, dar și Pană Dindelegan 2008, unde găsim mai multe exemple, atât din texte originale, cât și din traduceri:

- (16) a. pre mijlocū de casa me (PS.1573–8: 324, apud Stan 2016: 320)
 b. și tot smeritul săbor de sfânta mănăstire de Voroneț (SB, 86, apud Pană Dindelegan 2008)

3.3.2. Prepoziția *la*

Prepoziția *la*, moștenită din lat. *illac* (DA) sau *illac ad* (Iliescu 2008b: 3268, apud Stan 2016: 321), este atestată destul de rar în româna veche în structuri cvasi-echivalente cu genitivul (Stan 2016: 321):

- (17) a. cându tremease Domnul arhanghel Mihail cătră Avram și cu bucurie să ia sufletul iubitorului **la oaspeți** Avram (CS_{IX}.1580–91: 77, apud Stan 2016: 322)
 b. Era fiul lui cela mai marele **la sat** (CC2, 12) – structură echivalentă cu *mai marele satului*

În dicționarul lui Theodor Corbea (*Dictiones Latinæ cum Valachica interpretatione*, 1691–1697), structura cu *la* este destul de frecventă, ceea ce înseamnă că avea o oarecare circulație în acea perioadă, în zona autorului (Pană Dindelegan 2015).

Structurile prepoziționale cu *la* cvasi-echivalente cu genitivul sunt derivate din structuri în care *la* avea valoare locală⁴. În corpul de texte dialectale cercetat, am întâlnit aceste structuri cu substantive inanimate și animate:

- (18) a. cân a deștidie Maria Campii **ușa la grupă**, a mere în casă a vidie acolo și-a găni că-i cinie ști ce niecupație, duh niecurat acolo. Și când am ieșit afară, ni-am dat și i-am sigilat ușa **la tindă**. (TDMM, 44–45)
 b. și s-o băgat, o vădzut ușa **la beci**, la gropa aceie, o vădzut-o on ptičuț dieșchisă (TDMM, 46)
 c. o fost acolo în î (R) odaia **la conductoriu**, și conductăriu s-o... mutat (AFLR, 256)
 d. De-a fi rău și blestemat,
 Nu dormi cu el în pat,
 Că asta-i boala **la bărbat**. (TDMM, 89)
 e. s-a spart rălili **la vicili** mele atunci (GPF, 39)
 f. Și iel o tăiat vârvu **la limbi la bălaur** ș-o dzâs cătră fată [...] (AFLR, 119)⁵
 g. Cân(d) să îmflă pulpea **la vacă**, tu puni oțăt... (Petrovici, 7)⁶
 h. Săcerătorii din-dărăptu **la buzdugan** fug (AFLR, 257)
 i. să dau roatile **la car** jos (DGDS II, 323, din TDO)

⁴ Cf. DA (s.v. *la*): *Se vârî... în odaie la Ivan* (Creangă, P. 303).

⁵ Grupul prepozițional *la balaur* este echivalent cu dativul.

⁶ În același text, întâlnim și forma flexionară de genitiv:

(i) *Fugi, spurcaci,
 Blăstămaci!
 Nu încingi,
 Nu cuprinde pulpea vacii!* (Petrovici, 7)

- j. tăt o uzi de zăce ori, după cum îi timpu **la zî** și să albești (TDBN, 36)
- k. și dacă faci cu aiu să aminoasă pragu **la biserică**, atunci nu poate intra în biserică. (AFLR, Bihor, 311)

Construcțiile cu locativ sunt în „concrență” cu grupurile prepoziționale cu *la* echivalente cu genitivul sau cu un posesiv:

- (19) a. și ușa dăchisă **la casă** (AFLR, 130) – vs. *ușa casei deschisă*
 b. mă duc să-i pui frâul în cap **la el**, zăce (AFLR, 228) – vs. *în capul lui*
 c. îi taie așa în frunte **la porc** ca un frâu așa de carne (DGDS II, 81, din GM) – vs. *în fruntea porcului*
 d. [Și unde se făcea jocul?] Se făcea-n șuri, **la omini**, care iera șura podită (TDMM, 58) – vs. *în șurile oamenilor*
 e. Și-a lăsat ușa deschisă, eu am lăsat ușa la stradă deschisă să vie vițeei, el a lăsat **la cămară**, să vadă să se (k) nu era becuri atunci. (HS, 75) – vs. *[ușa] cămării*
 f. Foaie verde ș-o lalea,
 Uichie Toma că venea
 În poartă **la Stanca** mea (AFLR, Argeș, 556)
 g. O fost un părat ș-o avut trii ficiori. Un ochiu o fost răsândă **la el** ș-unul o fost plângând. Da cei doi ficiori să duc la tată-so să-l întrebe că di ce råde-un ochi **la el** ș-unul plânge. [...] (AFLR, 227) – vs. *ochiul lui*
 h. Să nu ghii **la noi** în curte (AFLR, 259) – vs. *în curtea noastră*, cu posesiv
 i. nu știu ce capră se-aude-n pod **la noi** (HS, 79) – vs. *în podul nostru*
 j. am plecat de la dânsu, mergândă de la dânsu înspre casă **la mini** unde locuiam și io (AFLR, Buzău, 519) – vs. *înspre casa mea*
 k. când **la mine**-n poartă (AFLR, Giurgiu, 537) – vs. *când în poarta mea*
 l. s-o băgat acolo **la noi** în casă (TDBN, 55–56) – vs. *în casa noastră*
 m. cum o fi făcut c-a ars și porcu **la ei** (AFLR, 514) – vs. *porcul lor*
 n. eram udă și-mi era lene tare de să-ntideu ochii **la mini** di somn (AFLR, Bihor, 312) – vs. *ochii mei*

Tot cvasi-echivalente cu genitivul sunt și structurile cu *de la*, având la bază construcții locative:

- (20) a. Mnireasă ca și o flore,
 Stăi în loc și-ț ie iertare!
 Die la frunza **die la pruni**,
 Și părinți tăi cei buni. (TDMM, 69)
 b. din spetilea-celea groasă, înainte **di la picioru** porcului, nu napoi (TDBN, 63)
 c. Gâldan să face în urma **de la copita** vacii (DGDS II, 105, din AO)
 d. ședem culcată pa bitușe lângă delnița staurului **di la oi**. (AFLR, Bihor, 312)
 e. Discântă din gură, cu răstau **di la jug**. (AFLR, Iași, 428)

Unele contexte cu prepoziția *la* sunt ambigue între valoarea genitivală și cea de dativ (*commodi* sau *incommodi*, în contextele de mai jos):

- (21) a. să vorbesc oamini să facă un pâlc. Va să zăcă o stână **la oi**. (GPF, 40)
 b. Mi-aș ocăli la Sibii,
 Să știu, soațe, că mai ghii.
 Să fii tată **la copchii**,
 Soațe dragă și măi dragă. (AFLR, 259)
 c. Croitoru lucra toamna o haină de mireasă **la o fată** de-mpărat. (AFLR, 267)
 d. le tămâiem și le dăm de pomană **la sufletul** lui (GPF, 19)
 e. N-a fi noră veci **la nime**. (TDMM, 73)
 f. O scobit binișor cu cuțitu, și-o scos miezu **la pâine**, și **la caș**, și le-o mâncat, și i-o dat popii coaja. (HS, 45)
 g. Mănâncă stoaca, sugе sângele **lastoacă**. Stoaca odma moare; să umflă și moare. (Petrovici, 8)

În privința prepoziției *a* nu am remarcat utilizări deosebite față de limba literară.

4. GENITIVUL APOZITIV

Remarcăm păstrarea în textele dialectale a genitivului cu valoare apozitivă, care în româna literară este înlocuit de forma de nominativ sau de un grup prepozițional construit cu *de*:

- (22) a. Când fu zuua **vinerii**,
 Tivuța să betegi;
 Când fu zuua **sâmbătii**,
 Tivuța căși muri. (AFLR, 181) – *vs. ziua de vineri*, în limba literară
 b. În nouă sute patrusprăzece, cân o fo mobilizarea Ungării – a țării **Ungării**
 – atunci io n-am fo trecut patruză și doi de ai – am fost numai păstă patruză și unu. (AFLR, 246)

În concluzie, remarcăm că la nivel dialectal sunt aceleași tipuri de mărci ale genitivului ca și în limba veche, prezente și în limba literară. Diferențele față de limba literară, dar și de limba veche sunt date de extinderea mărcilor analitice: morfemul *lu(i)* se întâlnește și cu substantive comune animate și inanimate, inclusiv la plural (rar), precum și cu pronumele de politețe *dumneavoastră* (de asemenea, rar), iar prepoziția *la*, atestată rar cu această valoare în limba veche, este întâlnită frecvent în textele dialectale, cu substantive comune animate și inanimate; unele structuri sunt ambigue, putând fi interpretate ca locative sau echivalente cu dativul.

BIBLIOGRAFIE

- DA = *Dicționarul limbii române* (sub conducerea lui Sextil Pușcariu). Tomul I. Partea I. A–B, București, Librăria Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II. C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I. D–De, București, „Universul”, Intreprindere Industrială a Statului, 1949; [Fascicula II. De–Deșina; șpalt, 1948]; Tomul II. Partea I. F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I. J–Lacustru, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II. Ladă–Lepăda, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III. Lepăda–Lojniță, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1948.
- DER = *Dicționarul etimologic al limbii române*, Alexandru Ciorănescu (ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin), București, Editura Saeculum I. O., 2002.
- Pană Dindelegan 2008 = Gabriela Pană Dindelegan, *Tipuri de gramaticalizare. Pe marginea utilizărilor gramaticalizate ale prepozițiilor „de” și „la”*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, București, Editura Universității din București, 227–238.
- Pană Dindelegan 2013 = Gabriela Pană Dindelegan, *Flexiunea casuală – între analitic și sintetic. Cardinale și cuantificatori non-numerică în româna veche*, în LR, nr. 3, 159–173.
- Pană Dindelegan 2015 = Gabriela Pană Dindelegan, *Un text de la sfârșitul secolului al XVII-lea, loc de confruntare a tendințelor de sintetism și de analitism în marcarea genitivului*, în Rodica Zafiu, Isabela Nedelcu (ed.), *Variația lingvistică: Probleme actuale. Actele celui de-al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică*, București, Editura Universității din București, 85–93.
- Stan 2016 = Camelia Stan, 4.3 *The genitive. Between analyticity and syntheticity*, în Gabriela Pană Dindelegan, *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, 312–323.
- CORPUS
- AFLR = Andrei Avram (coord.), *Antologie fonetică a limbii române*, București, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, 1988.
- DGDS II = Maria Marin (coord.), *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, I–III, Editura Academiei Române, 2009, 2010, 2011.
- GPF = Cornelia Coșuț, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier”. I, Texte. Sintaxă*, f.l., București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973.
- HS = Iulia Mărgărit, Maria Marin, *„Harta sonoră” a graiurilor și dialectelor limbii române*, Editura Academiei Române, 2014.
- Petrovici = Emil Petrovici, *Texte dialectale. Supliment la Atlasul lingvistic român II*, Sibiu – Leipzig, 1943.
- TDBN = Maria Marin, Marilena Tiugan, *Texte dialectale și glosar Bistrița Năsăud*, f.l., Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, București, 1987.
- TDMM = Ioan-Mircea Farcaș, *Texte dialectale – Maramureș*, Editura Universității de Nord, Baia Mare, 2011.

OLD AND REGIONAL USES OF THE GENITIVE

(Abstract)

In this article we discuss the use of the genitive forms in a corpus of dialectal Daco-Romanian texts, in comparison with the old period and with modern literary Romanian. The genitive case had

two types of markers in the old period: synthetic markers (special inflectional endings) and analytic markers: the proclitic morpheme *lui(i)*, the functional element *al*, the prepositions *a*, *de* and *la*. All these types of markers are present in Modern Romanian as well, in the literary language as well as in the dialectal varieties. What differentiates between the registers is the type of nouns these markers attach to and the frequency of some of them. Our corpus shows that there is an extension of the analytic markers in the dialectal varieties (in comparison with the old languages and with modern literary language): the morpheme *lui(i)* is found with common animate and inanimate nouns, unlike in the literary language; the preposition *la* ('to/at'), rarely attested with this value in the old language, is frequent in the dialectal varieties, with common animate and inanimate nouns; some of the PPs it forms are ambiguous, as they can be alternatively interpreted as locative or datives.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie nr. 13
ileanablanca@gmail.com*